

Jaroslav Kolár:

Z paralel a příbuzností Komenského Labyrintu: Tabula Cebetis

Literární historie snesla již množství dokladů o literárních východiscích a předobrazech pro řadu motivů, dílčích témat a tvárných postupů Komenského spisu *Labyrint světa a ráj srdce*.¹ Charakteristika vztahu Komenského k těmto zdrojům prošla přitom výraznými proměnami, určenými jednak rozvojem literární historie jako disciplíny, vývojem jejích přístupů k materiálu, pronikáním k typu a zvyklostem literárního života v odlehklých obdobích a z něho plynoucími proměnami v kladení otázek, jednak uplatňováním individuálních, leckdy i oborově podmíněných hledisek u jednotlivých badatelů. Od někdejších pochybností o Komenského myšlenkové původnosti² se tak dospělo postupným pronikáním do umělecké povahy díla k poznání, že toto přejímání charakterizuje Komenského spis jako dílo určité doby, kdy se otázka původnosti tvorby kladla jinak než v moderní době a souvztažnost díla se staršími projevy byla svým způsobem nezbytnou zárukou jeho dobově chápané literárnosti, a že se Komenskému staly všechny převzaté prvky (pocházející ostatně většinou z latinské nadnárodně orientované produkce) stavebními kameny při vytváření spisu osobité myšlenkové koncepce a umělecké povahy; změnila se jejich funkce, staly se součástí nově vytvářené celistvosti, určené aspoň ve větší části jiným vztahem k dobové společenské realitě, než tomu bylo v "pramenných" spisech.

Na pozadí tohoto poznání se všechna dosavadní i možná příští zjištění o vztahu jednotlivostí z *Labyrintu* k starším dílům jeví jako příležitost k získání upřesňujících a profilujících poznatků o *Labyrintu* samém. Nejpodrobněji propracoval zatím toto hledisko D. Čyževskij v rozsáhlé studii z počátku padesátých let;³

nesleduje v ní pouze jednotlivosti, jimiž se projevuje vztah Labyrintu k starším dílům, popř. autorům, nýbrž poukazuje postupně na celou skupinu rozmanitých starších literárních forem a žánrů (speculum, putování, prohlídka města-světa, alegorické ztvárnění lidského života atd. - Čyževskij pro ně užívá termínu "témata" zčásti snad v návaznosti na terminologii starší studie Haškovcovy, zejména však s ohledem na terminologické uzance prostředí, pro něž studie původně vznikla) a obhlédá jejich rodokmeny hluboko do minulosti, až do antické a raně středověké literatury. Studie D. Čyževského tedy nejen shrнула, utřídila a komentovala starší poznatky tohoto druhu, nýbrž otevřela pohled na ně z nového zorného úhlu a ukázala celý problém jako otevřenou otázku, kterou bude možno vždy znovu aktualizovat poukazy na nově odhalené souvislosti a příbuzenství - opět ne proto, aby se prokazovala míra Komenského závislosti na "vzorech" a "předlohách", nýbrž k přesnějšímu vyprofilování obrazu díla, k postižení dosud nepostřehnutých vlastností ideových a uměleckých, vazeb s dobovým životem atp.

V tomto smyslu lze upozornit na vztah mezi Labyrintem a tzv. Tabulou Cebetis, pozdně antickým dílem, které došlo od konce 15. století neobyčejného ohlasu mezi evropskými humanisty a stalo se východiskem zajímavé tradice výtvarné.

Podle staré tradice byl sice autorem řeckého dialogu Pinax (Obraz) filozof Kebes z 5.-4. stol př. n. l.,⁴ žák pythagorejců a Sokratův, uvedený v Platonově Faidonu, avšak filozofická analýza dialogu samého vedla k závěru, obecně přijímanému už víc než půl druhého století, že dialog vznikl jako projev eklektické a synkretické morálky populární filozofie v době obnoveného pythagoreismu, zkontaminovaného už s myšlenkami Platonovými, Aristotelovými a stoickými v době římského císařství, nejspíš v 1. stol.n.l. O Kebetově učení ani životě ne-

ní nic známo, nejspíš šlo o osobu smyšlenou; názor o jeho autorství dialogu Pinax se zakládal hlavně na zprávě málo kritického zpravodaje o životě, názorech a spisech starověkých filozofů Diogena Laertského z 3. stol. n.l. o tom, že ze tří jménem známých Kebetových dialogů se dochoval jen Pinax.

Obsahem dialogu je popis a výklad obrazu, zdobícího Kronův chrám v nejmenovaném městě; výklad podává autorovi jako náhodnému příchozímu do města v rozhovoru moudrý stařec, obyvatel toho města a pamětník vzniku díla. Obraz je alegorickým ztvárněním životní cesty lidí k blaženosti, kterou představují vědomé ctnosti, poskytované lidem pravou Moudrostí. Cesta k nim vede nejdříve branou života do první ze tří soustředných ohrad; v bráně určuje kmet Strážný hlas (Daimonion) příchozím, co mají dělat, hledají-li životní spokojenost. Branou se vstupuje do první ohrady života, ovládané Pověrami, Žádostmi a Rozkošemi. Při vstupu do ohrady omamuje všechny příchozí zosobněná Šalba kouzelným nápojem bludu a nevědomosti. Vůdčí silou v této první ohradě je slepá a hluchá Náhoda (Fortuna). Všichni, kdo setrvají v této ohradě, skončí život v nářku a zoufalství, pokud se nesetkají s Lítostí, která je vede k nápravě špatného života vzděláním. Vstupem do druhé ohrady se lidé ocitají v hájemství nepravé Moudrosti, kde se o jejich zájem ucházejí představitelé sedmi svobodných umění, reprezentanti různých filozofických škol a rozmanité svody nebezpečné těm, kdo se nezbaví působení kouzelného nápoje bludu a nevědomosti z první ohrady. Jen ti, jimž Vzdělání od zlé moci nápoje odpomůže, se mohou dostat přispěním Ctností do třetí ohrady, nesnadno přístupné strmou a strastiplnou cestou, kde sídlí pravá Moudrost, totožná s Blažeností. Ta věncí příchozí, jimž je od té chvíle jediným pramenem vnitřního štěstí vlastní ctnost. Další část dialogu rozprává detaily nastíněného alegoric-

kého obrazu lidské cesty za štěstím a přináší úvahy o dobru a zlu, bohatství, štěstí atd. z hlediska stoické filozofie.

Neobyčejné rozšíření a oblibu přinesl tomuto dialogu evropský humanismus. V latinském překladu Ludovica Odaxia Patavina byl vydán už 1497 mezi prvotisky ve Florencii⁵ a znovu 1498–1500 v Benátkách⁶ a potom 1519 ve Vídni, 1522 v Krakově a v řadě dalších vydání,⁷ jiný latinský překlad Jana Aesticampiana (Lužičana Jana Rhagia Sommerfelda) byl vydán 1507 ve Frankfurtu, 1512 v Lipsku, 1516 v Rostocku.⁸ Po velmi rozšířeném překladu Odaxiově, který představoval reprezentativní latinské znění dialogu zhruba v první polovině 16. století, znamenal další cenný přínos pro zdomácnění díla v humanistickém prostředí nový latinský převod Hieronyma Wolfa z r. 1560, pořízený na základě emendovaného řeckého textu, prošlého humanistickou textovou kritikou.⁹ Často byl dialog v 16. století i později vydáván v synoptické řeckolatinské podobě jako dodatek při edicích Epiktetova Enchiridia.¹⁰ Zřejmě právě tato souvislost a vůbec obliba, jíž se dialog u evropských humanistů těšil, vedla k tomu, že se stal předmětem školské výuky: je dochována zpráva o tom, že se o něm 1557 přednášelo na krakovské univerzitě,¹¹ jezuitská Ratio studiorum uvádí toto dílo jako text, užívaný na jezuitských gymnáziích za četbu ve třídě secunda grammatica při vyučování řečtině.¹²

Popularita dialogu Pinax v 16. století vedla k pozoruhodnému jevu: dialog, který obsahuje podrobný popis výtvarného díla, ekfrasis, se stal podnětem pro výtvarné zpracování popisovaného námětu. Zprvu se tak dalo ilustrováním tištěného textu (nejstarší vyobrazení je na titulním listě frankfurtského vydání z r. 1507,¹³ další v tisku vídeňském 1519, krakovských 1522 a 1524 atd.) dřevořezy, které opět provokovaly k vytváření latinských komentářů k textu i k vyobrazení.¹⁴ Vznikl tak emblema-

tický obraz, který se brzy osamostatnil: na téma "Tabula Cebetis" byl vytvořen např. 1531 jednolistový dřevořez Erharda Schoena,¹⁵ 1547 dřevořez Davida Kandela,¹⁶ kolem 1580 kresba podle Kandelova dřevořezu, dochovaná v Krakově,¹⁷ z r. 1533 pochází freska Hanse Dürera v sále krakovského Wawelu,¹⁸ souhor dalších výtvarných dokladů z románských i německých zemí, z Anglie i z Nizozemí přináší monografie R. Schleiera. Právě jako emblematické vyobrazení se Tabula Cebetis patrně dostala do souvislosti hermetických věd a jako určitý "diagram universa"¹⁹ vstoupila do těch sfér dobového myšlení, v nichž měla výrazné, centrální místo metaforicky chápaná astronomie s astrologií i matematika. Toto začlenění emblematického vyobrazení je snad klíčem k objasnění zvláštního užití názvu "Tabula Cebetis", které dosud unikalo interpretaci:²⁰ v učebnici Beneše Optáta z Tělče Knížky početní na rozličné koupě²¹ je v závěru pod titulem Tabula Cebetis aneb mensula Pythagorae otištěna svérázně upravená pomocná tabulka k učení malé násobilce a dvojmocninám čísel 10-20. Výklad tohoto zvláštního užití názvu Tabula Cebetis je speciální otázka, přesahující rámec našeho pokusu, proto je chápeme pro potřeby naší explikace jen jako doklad o tom, že pojem "Tabula Cebetis" byl v nějakém významu v našich zemích rozšířen už koncem první poloviny 16. století v souvislosti s česky psanou knihou.

Dialog sám totiž v předbělohorském století do češtiny přeložen nebyl, a to na rozdíl od mnoha evropských literatur té doby: francouzské tlumočení se objevilo 1529, anglické kolem 1530, z r. 1543 je francouzské veršované zpracování Gillese Corrozeta, německy byl dialog vydán 1545, přeložen však byl už počátkem 16. století norimberským humanistou a přítelem Albrechta Dürera Wilibaldem Pirckheimerem; jeho převod byl vytištěn až 1606,²² polské veršované zpracování Macieje Wierzbięty vyšlo 1581²³ atd. Přesto byl dialog v Čechách znám velmi brzy: latinský prvotisk měl ve své knihovně Bohuslav Hasištejnský

z Lobkovic.²⁴ Knihovna byla už za jeho života i po jeho smrti bohatým pramenem poznání i pro jiné vyznavače humanismu. Českého překladu se dialog dočkal až mnohem později, počátkem dvacátých let 19. století péčí reformovaného faráře v Telecím u Poličky Václava Karafiáta (1794–1874) a byl knižně vydán 1824;²⁵ tento pozoruhodně kultivovaný překlad vykazuje zejména v první části zjevnou návaznost na stylistiku Komenského Labyrintu.²⁶

Jako o zdroji pro Labyrint se ovšem Komenský o Tabule Cebetis v díle samém ani nikde jinde nezmiňuje (jako ostatně o žádném z děl, která mu prokazatelně poskytla pro Labyrint motivickou i jinou inspiraci). Není však třeba pochybovat o tom, že mu byla známa – při šíři rozhledu Komenského po dobovém písemnictví a vzhledem k tomu, jak byl spis v humanistickém a školském prostředí po celé Evropě populární, by bylo dokonce velmi nepravděpodobné, že by Tabula Cebetis zůstala mimo Komenského obzor; výslovně se o ní však zmiňuje – pokud je zatím známo – jen v uvedeném druhém významu, jako o pedagogické pomůcce při vyučování matematice.²⁷

K hypotéze o vztahu mezi Labyrintem a Tabulou Cebetis vede několik pozoruhodných shod a příbuzností mezi oběma texty.

Na předním místě je to alegoričnost jako základní tvárný postup při zobrazení lidské cesty životem, a to v obou případech cesty, jejímž cílem je dosažení životní spokojenosti, vyrovnanosti, vnitřního štěstí, založeného na bezpečných jistotách. Dějištěm této cesty je v obou případech přísně vymezená prostora, v Tabule Cebetis soustava tří soustředných ohrad, u Komenského město-svět, obklopený černou nicotou, v obou případech útvar okrouhlý (u Komenského je okrouhlost města-světa vyjádřena autorovou kresbou v dedikačním rukopise, ale i výslovnou formulací na několika místech textu, např. kap. V, odst. 1 a 6).

Oběma textům je dále společná představa množství bytos-
 tí, které vstupují zvnějška do světa-života branou (v
 TC IV "ten černý zástup, jenž těsná se u brány, jsou ti,
 kdož mají vstoupiti v život"²⁸ - Lab. V, 8). V obou pří-
 padech je v bráně přijímá stařec, který ovlivňuje jejich
 další cestu (TC IV "Kmet, jenž tam nahoře stojí, drže
 jakýsi list v jedné ruce a druhou jako by na něco ukazo-
 val, ten slove Strážný hlas; přikazuje vstupujícím, co
 jest jim činiti, když vejdou v život" - Lab. VI, 1-2,
 stařec Osud).

V obou skladbách hraje stěžejní roli rozlišení me-
 zi nepravou a pravou Moudrostí (v Labyrintu světská Mou-
 drost-Marnost a odevzdání Kristu), shoda je i v tom, že
 TC XIII řadí mezi nositele a vyznavače nepravé moudros-
 ti básníky, řečníky, dialektiky, hudebníky, počtáře, ze-
 měměřiče, hvězdáře, rozkošníky, peripatetiky, kritiky a
 jiné, v zásadě tedy představitele těch činností, s nimiž
 se Komenského poutník seznamuje při své návštěvě mezi
 reprezentanty světské učenosti (Lab. XI).

"Topografickou analogii" lze spatřovat mezi popi-
 sem cesty k třetí, nejvnitřnější ohradě v Tabule Cebes-
 tis a cestou k hradu Fortuny v Labyrintu (TC XV "ono
 místo, kde nikdo nedlí a které spíše pustinně se podobá
 ... malé dveře a cestičku jakousi před těmi dveřmi, kte-
 rá není tuze hlučná, ježto velmi málo lidí po ní chodí,
 jako by byla jaksi neschůdná a hrbolatá" - Lab. XXIII, 1).

A konečně jsou si obě památky blízké tím, jak zdů-
 razňují nezbytnost zbavit se před dosažením pravé mou-
 drosti všech zátěží, špatných návyků a jiných residuí
 dosavadního života v světské nedokonalosti (TC XIX "při-
 jde-li kdo ke Vzdělání, hojí jej a napájí vlastním lékem,
 aby se nejprve očistil a odstranil si neduh, se kterým
 přišel" - Lab. XLI, 4); obě rovněž koncipují dosažení
 pravé Moudrosti jako návrat k místům, která poutník na
 předchozí cestě lehkomyšlnou nedbalostí minul (TC XXV

"proč mu Čtenosti ukazují ono místo, odkud dříve přišel? Nic důkladně o tamějších věcech nevěděl ani neznal, nýbrž kolísal a pro nevědlost a blud ... pokládal, co do-
brem nebylo, za dobro, a co ne zlem, za zlo" - Lab. XLI,
1-2).

Tabule Cebetis i Labyrintu je společná představa o náročnosti a mimořádné závaznosti sdělení, jímž obě díla čtenáře oslovují (TC III "dáte-li pozor a porozumíte-li mým slovům, rozumní a blažení budete; pakli ne, budete nerozumní a nešťastní, roztrpčení, nejapní a bídný povedete život" - Lab. úvod K čtenáři). Věcná souvislost váže rovněž Komenského "summum bonum - vrch dobrého" (úvod K čtenáři) s představou blaženosti jako cíle lidského usilování v Tabule Cebetis.

Na jistou myšlenkovou spřízněnost Labyrintu s Tabulou Cebetis poukázal už druhý překladatel řeckého dialogu Jan Chval r. 1891 poznámkou o podobnosti představy o blaženosti v Tabule Cebetis XXI ("ověnčený touto mocí blaženým se stává a šťastným a nemá v jiných věcech naději k blaženosti než v sobě samém") a Komenského poutníkem, který nachází vnitřní uspokojení jen v oddané zbožnosti vlastního srdce (Lab. XXXVIII, 2-3).²⁹

Zjištěné souvislosti nejsou ovšem plně hodnotným důkazem o tom, že Komenský čerpal z Tabuly Cebetis pro Labyrint přímo. Přestože Komenský dílo s největší pravděpodobností znal, je třeba připustit teoretickou možnost, že se tak stalo prostřednictvím nějakého mezičlánku, díla, které uvedené prvky z Tabuly Cebetis převzalo a teprve ono samo Komenského inspirovalo. Při rozšíření a obecné známosti Tabuly Cebetis, jejíž ohlasy lze vystopovat skoro ve všech renesančních literárních alegoriích,³⁰ to však není možnost příliš pravděpodobná a hlavně eventualita důležitá; nepřispěla by ničím podstatným k obohacení charakteristiky Labyrintu, kterou konfrontace s Tabulou Cebetis podle našeho názoru umožňuje.

Pokud jde o genetický zřetel, naznačuje konfrontace s Tabulou Cebetis, že inspirační zdroje Labyrintu se nemusely omezovat jen na oblast literatury. Bude patrně nutné připustit i pravděpodobnost inspirativního významu emblematických výtvarných děl, do jejichž souvislostí Tabula Cebetis vstoupila ve výtvarných zpracováních 16. století. I Komenského vlastní kresba města-světa, ilustrující v dedikačním rukopisu V. kapitulu Labyrintu, má přes svou výtvarnou neumělost rysy, které ji sbližují s tradicí výtvarného zpracování Tabuly Cebetis.

Známost Tabuly Cebetis ve školském prostředí sugereje otázku, nebyl-li i Labyrint se sférou školského života své doby spjat úže, než se dosud mělo za to. V této souvislosti lze uvést detail, který podle našeho názoru svědčí pro uvedené sepětí. Jeden z nečetných latinských citátů v Labyrintu, horatiovské *Non cuivis contingit adire Corinthum* (Lab. X, 3) se uvádí v populární školské učebnici latiny, zv. *Donatus*;³¹ lze předpokládat, že odtud byl citát v obecném povědomí jako "okřídlené úsloví" známější než z původního zdroje, Horatiových *Epistol* (1, 17, 36). Potvrzení této hypotézy by přinesla další zjištění, že cizojazyčné citáty v Labyrintu jsou čerpány z děl, která byla běžná v tehdejší školské praxi.

Nejdůležitější podnět k zpřesnění charakteristiky Labyrintu poskytuje však konfrontace rozdílných typů alegorie,³² uplatněných v *Tabule Cebetis* a u Komenského.

Rozdíl je patrný už na první pohled a je podmíněn především rozdílným vztahem obou děl k realitě. Typ alegoričnosti v *Tabule Cebetis* je určen celkovou rovinou abstraktního výkladu o nezbytnosti ctností pro životní spokojenost a blaženost, filozofickým východiskem i cílem celého dialogu i základní "dějovou" situací: popisuje se v něm fiktivní malba, už sama o sobě alegorická.

Právě alegoričnost fiktivní malby určuje principiální jednotu alegorického vidění věcí v celém dialogu: je to alegorie obecná, abstraktní, její vazba k realitě je prostředkována pouze obrysově naznačeným, nekonkrétním obsahem pojmů Náhoda, Šalba, Lítost, Vzdělání, Bláženost atd. Je ponecháno na čtenáři, aby se spokojil s obecnou rovinou axiologicky prezentovaných představ a pojmů nebo aby pro své chápání naplnil dané "obrysové" pojmy konkrétním obsahem podle vlastní zkušenosti; je to tedy alegorie z hlediska významové určenosti a určitosti výrazně konotativní. Alegorické ztělesnění obecných pojmů a představ je nazíráno jen zvenčí, bez přímého kontaktu poučovaných s nimi. I tato okolnost přispívá k abstraktní povaze alegorie v Tabule Cebetis.

Alegoričnost Labyrintu je mnohem členitější, mnohovrstevná, uplatňují se v ní rozmanité odstíny alegorického vidění a pojmenovávání, není koneckonců omezena jen na vytváření alegorických postav, nýbrž vztahuje se i na jejich činnost, a někde lze dokonce mluvit o "alegorické" aktivitě postav nealegorických, odpozorovaných z dobové skutečnosti (především poutníka samého). Význačným rysem Komenského alegorie v Labyrintu je proto její dynamičnost. Je pochopitelné a v daných souvislostech celkem samozřejmé, že Komenského alegorické pojmenovávání a vyjadřování není striktně ohraničeno a přechází plynule v metaforické, popř. jiné obrazné vyjadřování jevů a dějů; jde zpravidla o jevy a skutečnosti běžně známé, které jsou obrazným pojmenováním - ať alegorickým, ať metaforickým - ozvláštňovány a prezetovány tak, jako by se s nimi čtenář teprve seznamoval jako s jevy úplně nepovědomými (např. uzavírání manželství - Lab. VIII, popis lodi - Lab. XI, 11); tímto postupem vystupují do popředí ty vlastnosti prezentovaných jevů a dějů, které na sebe soustřeďují autorův kritický pohled.

Práce s alegorií je tedy v Labyrintu přímo závislá na vztahu díla k dobové společenské realitě. Vyjádření alegorií není u Komenského samo o sobě cílem, není principem výstavby díla. Je jedním z prostředků smyslově konkrétního nazírání na současnou životní praxi a má své místo v systému autorova obrazného vyjadřování: čím vyšší je rovina registrovaných společenských jevů a čím větší jejich celistvost je v jednotlivých úsecích textu postihována, tím výrazněji krystalizuje autorovo obrazné vyjadřování do podoby alegorie (např. v kapitolách o hradu Fortuny - Lab. XXIII-XXVII, a o dvoře královny Moudrosti - Lab. XXIX-XXX). Právě v těchto kapitolách přerůstá kriticismus díla do nové kvality, do vyhrané společenské satiry. Alegorie - jakkoli nejednotně vytvářená a sama vnitřně diferencovaná³³ - se v Labyrintu jeví jako nejvyšší stupeň v systému prostředků obrazného vyjadřování, který si autor pro toto dílo vytvořil a využíval ho s vědomím dalších tvořivých možností principu.³⁴

Dojem konkrétnosti a úzké vazby s realitou je v Labyrintu (zejména v první části) stupňován tím, že Komenského poutník nepozoruje alegorizovaný svět pouze zvnějšku, jako obzírají náhodní příchozí obraz života v Tabule Cebetis: vstupuje do světa, přichází do kontaktu - jednou užšího, jindy volnějšiho - s různými jeho stránkami, nejméně v pěti sekvencích (stav manželský - Lab. VIII, 8, stav duchovních - Lab. XVIII, 18, plavba po moři - Lab. IX, 12, účast při změně panovníka - Lab. XIX, 11, účast na pitce - Lab. XXV, 5) se sám stává účastníkem více či méně alegorizovaného nebo aspoň metaforicky vyjadřovaného dění. Pouze v jediném momentu se situace poutníka v Labyrintu sblíží s pozicí poučovaných návštěvníků v Tabule Cebetis, v kapitole V, kde se poutník z výšky dívá na celek světa a přijímá poučení o něm od svých průvodců. Příznačně se v této kapitole poměrně nepatrně projevuje kritické ostří dí-

la. Právě na této kapitole je příbuznost mezi Labyrintem a Tabulou Cebetis nejnápadnější, avšak i zde je patrná nesrovnatelně vyšší konkrétnost a racionálnost Komenského přístupu k světu.

Třebaže v obou částech spisu, v Labyrintu světa i v Ráji srdce, využil Komenský bohatě možnosti alegorického vyjadřování, podněcuje srovnání s Tabulou Cebetis i zde možnost ostřeji diferencovat mezi užitím alegorie v obou částech spisu. Zatímco Tabula Cebetis je z hlediska typu alegorie homogenní, jeví se po té stránce mezi oběma částmi Labyrintu nápadné rozdíly: členitost a mnohovrstevnost obrazného vidění s dominantním postavením alegorie jako zobecňujícího uměleckého principu v první části je v Ráji srdce vystřídána v podstatě jedinou polohou idealizované abstraktní alegorie, typologicky příbuzné alegorii Tabuly Cebetis. I z hlediska prostředků obrazného vyjadřování se tak potvrzuje dávno známé zjištění o umělecké rozpornosti mezi oběma částmi Labyrintu.³⁵

Konfrontace s Tabulou Cebetis nepřinesla tedy žádná zjištění, která by zpochybňovala výsledky dosavadních prací o Komenského Labyrintu, popř. orientovala jeho zkoumání novým směrem.³⁶ Upozornila však aspoň na některé dosud nepovšimnuté souvislosti a na novém materiálu znovu připomněla to, že jedním z důležitých zdrojů jeho trvalé životnosti a přitažlivosti je tvořivé napětí, vznikající mezi zakotveností díla v starších tradicích obrazného vyjadřování základních otázek lidského života a úzkým sepětím skládky s konkrétní společenskou realitou doby.

Poznámky:

- 1) H.F.v. C r i e g e r n, J.A.Comenius als Theolog, Leipzig-Heidelberg 1881; J.V. N o v á k, Labyrint světa a ráj srdce J.A.Komenského a jeho vzory, ČČM 1895, 56-70, 190-211, 452-466; t ý ž, úvod k vydání Labyrintu ve VSJAK XV, Brno 1910, 183-187; S. S o u č e k, ČMM 36, 1912, 95-144; P.M. H a š k o v e c, Některá témata literatur západních v českém písemnictví, LF 43, 1916, 112-121, 252-263; S. S o u č e k, Komenského Labyrint u nás a v cizině, Archiv pro bádání o životě a díle J.A.Komenského 7, Brno 1924, 17-54; t ý ž, Dva české pramenky Labyrintu, LF 51, 1924, 271-280; t ý ž, Dva literární soupisy v Labyrintu světa J.A.Komenského, Mélanges dédiés à la mémoire de Prokop M. Haškovec par ses amis et ses élèves, Brno 1936, 316-327; D. Č y ž e v s k i j, Comenius' Labyrinth of the World: Its Themes and their Sources, Harvard Slavic Studies I, Cambridge, Mass. 1953, 83-135 (německy v autorově souboru Kleinere Schriften II, Bohemica, München 1972, 92-139); A. Š k a r k a, doslov k vydání Labyrintu, Praha 1958, 183-191; J.B. Č a p e k, K otázkám kořenů, stavby a funkce Labyrintu Komenského, Acta Comeniana 22, 1963, 255-271; E. P r a ž á k, Komenského Labyrint a Cyprianův Spis o potupení světa, Pocta dr. Emmě Urbánkové, Praha 1979, 267-283.
- 2) Zejména H.F.v. Criegern, viz pozn. 1.
- 3) Viz pozn. 1.
- 4) P a u l y - W i s s o w a, Real-Enzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft 21, Stuttgart 1921, 102 - 105.
- 5) GW 6442
- 6) GW 6472
- 7) S.K. H e n n i n g e r jr., The Cosmographical Glass, Renaissance Diagrams of the Universe, The Hutterington

Library, San Marino, California 1977, 180-182.

- 8) K. S i n k o - P o p i e l o w a, Hans Dürer i Cebes Wawelski, Biuletyn historii sztuki i kultury 5, 1937, 141-163.
- 9) R. S c h l e i e r, Tabula Cebetis oder "Spiegel des menschlichen Lebens darin Tugend und Untugend abgemacht ist", Studien zur Rezeption einer antiken Bildbeschreibung im 16.-17. Jahrhundert, Berlin 1973, 21.
- 10) Srov. Pauly-Wissowa, cit.d. V pražské Státní knihovně ČSR jsou vydání tohoto druhu na sign. 5 L 31 (Viennae, s.d.), 5 G 49 (Basileae 1563), 65 F 336 (Coloniae 1660) 5 L 186 (Amsterodami 1670), 65 E 36 (Trajecti Batavorum 1711), 65 F 337 (Amstelaedami 1750), 5 E 64 (Lipsiae 1798).
- 11) Z. A m e i s e n o w a, Tabula Cebetis - nieznany rysunek z XVI. wieku w Bibliotece Jagiellońskiej, Biuletyn historii sztuki 18, 1956, 476-481.
- 12) Srov. Monumenta Germaniae paedagogica 16, 1894, 7, 10, 36, a Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu auctoritate septimae congregationis generalis aucta, Antverpiae 1635, 140n. (výtisk SK ČSR, sign. 65 E 6382). Další doklady o pedagogickém využití dialogu přináší R. Schleier, cit. d. 139n.
- 13) J. P e l c, Obraz - slowo - znak, Warszawa 1974, 110; S.K. H e n n i n g e r jr., cit. dr. 180. Stať M. Boase Die Illustratie der Tabula Cebetis, Het Boek 9, 1920, mi nebyla přístupna. Vyobrazení u K. Sinko-Popielowé, cit. čl., a u R. Schleiera, cit. d. 139n. Viz tam.
- 14) J. P e l c, cit.d. 110.
- 15) M. G e i s b e r g, Der deutsche Einblattholzschnitt in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts, München 1923n., sv. 15, č. 30, Bilderkatalog č. 1146.
- 16) Z. A m e i s e n o w a, cit. čl.
- 17) Tamtéž.

- 18) K. S i n k o - P o p i e l o w a, cit. čl.
- 19) S. K. H e n n i n g e r j r., cit. d. 182; srov. i R. S c h l e i e r, cit. d. 103-104.
- 20) Viz Z. W i n t e r, Život a učení na partikulárních školách v Čechách v 15. a 16. století, Praha 1901, 566.
- 21) Vyd. v Prostějově 1548, Knihopis č. 6641, exemplář KNM Praha, 26 G 13; další vydání matematické Tabuly Cebetis v českých knihách srov. Knihopis č. 2073, 2076-79, 2083-85, 2088-89, 6640-41, 16618, 16624a, 16633; za toto zjištění vděčím dr. Petru Voitovi.
- 22) R. S c h l e i e r, cit. d. 18, 21. Přetisk Pickheimerova překladu tamtéž 145-155.
- 23) J. P e l c, cit. d. 110.
- 24) Za informaci vděčím dr. Janu Martínkovi, CSc. Dva exempláře tohoto prvotisku (benátského z let 1498-1500) jsou uloženy s fondem roudnické lobkovické knihovny v SK ČSR v Praze, sign. II Ad 10 a II Ca 24. Za poučení děkuji dr. Emmě Urbánkové.
- 25) Tabule Kebesa Tebánského, to jest vtipné a užitečné vyobrazení pravé moudrosti a šťastného života; Praha 1824, výtisk SK ČSR v Praze 54 G 327, tres. Cg 129. Srov. i J.B. Č a p e k, Československá literatura toleranční I⁺, Praha 1933, 204-205, a K. S v o b o d a, Antika a česká vzdělanost od obrození do první války světové, Praha 1957, 104.
- 26) Druhý překlad, filologicky přesnější, ale školsky suchopárný, vydal s lakonicky stručným úvodem J. C h v a l, Zpráva c.k. státní české střední školy reálné v Plzni za školní rok 1890-1891, 3-20. Srov. K. S v o b o d a, cit.d. 296.
- 27) Srov. Opera didactica omnia II, Praha 1957, 39, část Schläe pansophicae pars II, 3. Classis atrialis. Za upozornění děkuji dr. Martinu Steinerovi.
- 28) Zde i dále cituji podle Chvalova přesného překladu, uvedeného v pozn. 26 (zkratkou TC a číslem kapitoly podle rozčlenění v Chvalově překladu, které odpovídá členění v řadě humanistických vydání).

- 29) Viz překlad uvedený v pozn. 26, str. 13.
- 30) R. S c h l e i e r, cit. d. 110n.; S.K. H e n n i n g e r jr., cit. d. 180.
- 31) Pracoval jsem s exemplářem KNM, sign. 26 E 1.
- 32) Teoretický rozbor alegorie jako druhu obrazného označování podala H. M i r v a l d o v á, Alegoričnost v Labyrintu světa a ráji srdce J.A.Komenského, SaS 31, 1970, 353-366.
- 33) Srov. minuciózní rozlišení Komenského alegorie zaměřené denotativně a konotativně v citované studii H. Mirvaldové, Čyževského výklad o "negativní alegorii u Komenského a v starší tradici (v podstatě totožné s tím, co nazývám "metaforickým" pojmenováním), cit. čl. (německé vydání) 125n, a studii J. L e h á r a Labyrint světa (The Labyrinth of the World) and its Characters, Acta Comeniana 28, 1979, 225-251.
- 34) Srov. v dedikačním listu Karlu st. z Žerotína: Quidquid hic praestitum est, inchoatum esse, nondum absolutum, agnosco. Video enim valde faecundam esse materiam et ad acuendum ingenium poliendamque linguam perquam accomodam, ut novis subinde inventionibus in infinitum isthaec augeri possint.
- 35) Srov. např. A. Š k a r k a, doslov k vydání Labyrintu, Praha 1858, 186; t ý ž, Slovesné umění J.A.Komenského, in Vybrané spisy J.A.K. VII, Díla slovesného umělce, Praha 1974, 38; D. Č y ž e v s k i j, cit. čl. (německé vydání) 130n.
- 36) Takový nový směr naznačila recenze A. M o l n á r a na první Škarkovo vydání Labyrintu (Archiv pro bádání o životě a díle J.A.K. 19, 1960, 141-142) zjištěním, že některé formulace v Ráji světa (Lab. LIV) jsou přímo převzaty z Augustinových Vyznání. Otvírá se tím důležitá otázka nejen motivických, nýbrž i verbálních, formulačních a "citačních" souvislostí spisu Komenského se starší literární produkcí.